

**M. Löwy, A. Münster, T. W. Adorno. Ernst Bloch’la
Söyleşiler. çev. U. Uraz Aydın, Hakkı Hünler, İstanbul:
Habitus Yayıncılık, 2015.**

Tamer YILDIRIM *

Ernst Bloch (1885-1977) sosyalist düşüncenin çağdaş dönemdeki etkili olan isimlerinden biridir. Doktora çalışmasından itibaren yazdığı farklı eserlerinde dinin veya daha doğru ifadesiyle inançların Marksizm’le olan ilişkisinin niteliğini incelemiştir. Görüşleri günümüzde özellikle Latin Amerika’da ortaya çıkan Kurtuluş Teolojisi’nin anlaşılması veya temellendirilmesinde etkili olmuştur. Burada söyleşileri yapan kişiler zamanımızın etkili isimlerinden oluşmaktadır; T. W. Adorno, Frankfurt okulunun temsilcilerinden biri ve Bloch’un arkadaşıydı, Arno Münster, Alman Sosyal Demokrat Partisi’nin üyesi ve çağdaş Alman düşüncesi ve Bloch hakkında yazdığı eserlerle tanınıyor, M. Löwy, eserlerinin büyük bir kısmı Türkçeye’de çevrilmiş olan Marksist düşünceye mensup emekli bir akademisyendir. Dolayısıyla eserin önemi sadece Bloch’un cevaplarından değil söyleşiyi yapan kişilerin değerlendirmeleriyle daha da artmaktadır. Eser editör yazısı ve belirttiğimiz bu üç kişinin söyleşilerinden oluşmaktadır.

Editörün yazdığı “Umudun Maddesi, Maddenin Umudu: Ernst Bloch Yüzyılı Arşınlarken” adlı giriş yazısı Bloch’un entelektüel bir biyografisini içermektedir. Editörün de belirttiği gibi: “20. yüzyılda Marksist kültürün yeniden yorumlanmasında Bloch’un katkısı oldukça önemlidir. Bu etkinin temelinde de şunu görürüz: özellikle Materyalist

---

* Doç. Dr, Sakarya Üniversitesi, tyildirimakademi@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0033-0539

tarih anlayışının, etkisiyle ve sosyalist olarak adlandırılan yönetimler tarafından Marksizm bir devlet ideolojisine dönüştürülmüş bunun sonucunda da donuklaşmıştır. Bloch, umudu ve ütopyayı merkeze alarak Marksizm'e teorik müdahalesini gerçekleştirmiştir." (s. 7).

Marksizm'e ilk dönemlerinde hâkim olan pozitivist-ilerlemeci tarih anlayışından uzak bu devrimci yaklaşım, Marksizm'i ve dini bağdaştırmaya çalışmıştır.

Bunun için K. Marx'ın eserlerinde kendisine destek olabilecek ifadeler aramıştır. Yalnızca yeryüzünden değil, gökyüzünden de bahsedildiği takdirde burjuva veya feodal devlet ideolojisi boşa çıkarılabilir. Bu nedenle Bloch'a göre sosyalizm; "W. Weitling, Baader ve L. Tolstoy'un ütöpik açıdan üstün aşk dünyasına dahil edilmeli, insanın her şeyden önce kendisiyle, ahlakî ve siyasal angajmanıya mutabık olması için ona Dostoyevski tarzı bir hayat vermelidir" (s. 11-2). Bu ifadeler romantik açıdan insana güzel gelebilir fakat Ortodoks Marksistlerin öteledikleri ve Marx'ın cahillikle suçladığı Weitling gibi kişilerin görüşlerinin oluşturulan düşüncenin içine sokulması kolayca kabul edilebilecek gibi değildir. Ayrıca G. Lukacs gibi Sovyet yanlısı bir dosta rağmen, dinle meczedilmeye çalışılan bir sosyalizm fikri olumsuz bir şekilde değerlendirilecektir. Bu bölümde editör, Bloch'un dönemin diğer önemli isimleriyle olan arkadaşlıklarına da değinmektedir. Bunlardan biri olan Adorno, 1928'de Berlin'de Bloch'la tanışmıştır. Bu tanışma W. Benjamin ve S. Kracauer aracılığıyla gerçekleşmiştir. Adorno, Bloch'un Ütopyanın Ruhu adlı eserinden çok etkilenmiştir. Hatta Adorno 1965 tarihinde yazdığı bir makalede bu çalışmanın kendisi üzerindeki tesirinden bahsetmiştir: "Bloch'un daha sonra yazacağı her türlü şeyi içinde taşıyan bu ilk kitabı bana düşünceye yayılan yenilgiciliğe karşı, saf biçimsel karakterine kadar biricik bir isyan hareketi olarak görünüyordu. Her türden kuramsal içerikten önce bu motifi benimsedim ve yazılarımda bunu örtük veya belirtik olarak kullandım" (s. 16). Adorno'nun dışavurumculuğun filozofu olarak tanımladığı Bloch'a göre her sanat eseri, biri şimdinin, diğeryise geleceğin var olabilecek dünyasına köklerini salar. Dışavurumcular da

gerçekliğin üzerindeki aldatıcı görünümü bozarak bu gerçekliğin esasını kavramaya çalışır (s. 20-1). Bu sanat anlayışı özellikle Lukacs'ın sanat anlayışına uymamaktadır. Burada Lukacs'ı belirtmemizin nedeni, felsefi düşüncenin merkezine ağırlıklı olarak etik ve estetik meseleleri yerleştirmesi ve Bloch'la yakın arkadaşlıklarının bulunmasıdır. Lukacs'ın dışavurumculuğa ve aslında her türden modernist sanat akımına yönelik eleştirileri vardır. Estetik alanında iki arkadaş arasında başlayan bu anlaşmazlık ilerleyen yıllarda dostluklarındaki kopuşun bir sebebi olacaktır. Bir diğer sebep ise Nazi döneminde Amerika'daki Frankfurt Enstitü üyelerinin ekonomik açıdan kendisine yardımcı olmamasıdır.

Bloch, 1968'de ABD'deyken Nazi yönetiminden dolayı Almanya'dan ayrılan aynı zamanda Adorno'nun tez hocası olan Protestan ilahiyatçı Paul Tillich'le yaptığı sohbetlerle bugün özellikle Latin Amerika'daki Kurtuluş Teolojisi akımının temellerini atan ve en önemli kaynaklarından biri olan Umut İlkesi'yle ve Hristiyanlıktaki Ateizm'ini yayımlamıştır. Eski ve Yeni Ahit'in radikal bir okumasını yapan bir ateistin iyi bir Hristiyan, bir Hristiyan'ın da iyi bir ateist olabileceğini iddia eden Bloch, bu yorumuyla aslında otantik Hristiyanlıktaki Özgürlükler Krallığı'na dair umudu kurtarmaya çalışır. Fakat bir yandan da ateizmin ve özellikle burjuva ateizminin ve pozitivist Marksizm'in de eleştirisini yapar ve buna göre "Ateizm somut ütopyanın önkoşulu fakat somut ütopya da ateizmin vazgeçilmez niyeti ve amacıdır. Somut ütopya yönelik olan bu ateizm, aynı temel edimde, hem dinin imhası hem de dinin hayali bırakıp gerçekçi bir tutum alan, insancıl umududur. Somut ütopya dünyada gizli eğilimler ve içerikler demek, nihai amaçlara uygun hale getirilen maddenin felsefesi ve pratiğidir" (s. 28). Bugün Bloch'un adının büyük ölçüde farklı yerlerde duyulmasının sebeplerinden bir tanesi de budur. Yani Kurtuluş Teolojisi'nin temelinde yer almak.

Kitapta yer alan ilk söyleşi Michael Löwy'nin 24 Mart 1974 yılında

yaptığı “Olgulara Geçmiş Olsun” (s. 33-45) adını taşıyan ve büyük ölçüde Lukacs’ın siyasi düşüncelerinin gelişiminin özellikle Bloch’la yakın oldukları 1910-18 arasındaki dönemi üzerinedir. Bloch ilk ayrılıkların Lukacs tarafından önce hayran olunan, ardından da Aklın Yıkımı’nda ezip geçilen S. Kierkegaard konusunda meydana geldiğini, bu noktada da onu takip etmesinin mümkün olmadığını belirtir. Bloch’a göre Lukacs’ın Komünist Parti etkisi altında ufku daralmıştı, yargıları itaatkârdı; değerler ölçeği Moskova’yla bağdaşık olmayan her şeyi eliyor, görmezden geliyordu (s. 38). Bloch bu söyleşide sadece Lukacs hakkında konuşmamış, farklı konulara da değinmiştir. Bloch’a göre F. Engels gibi işçileri destekleyen zenginlerin devrime ihtiyacı yoktu. Engels üzerinde oturduğu dalı kesmekten başka bir şey yapmıyordu. Dolayısıyla burada ahlaki ve kültürel bir miras söz konusudur. Marx’ta, Engels’te bulabileceğimiz erdemler söz konusudur. Kapitalizme ilişkin bu yargı, bir centilmen’in erdemler ölçeğine dayanmaktadır (s. 42). Gerçekten de fabrikatörlerin işçilerin hakkını savunmalarını açıklamak kolayca yapılabilecek bir şey değildir. Michael Löwy Bloch’un bu konu hakkındaki görüşlerini sorduğunda şöyle cevap verir: “Proleterlerin tahakküme ve sömürüye karşı isyan etmek için ahlaka ihtiyacı yoktur. Buna karşın entelektüellerin ancak etik motivasyonları olabilir, zira devrim onların kişisel çıkarlarına ters düşer; devrimci olarak oturdukları dalı keserler. Marx diğerleri gibi iyi bir burjuva olsaydı Londra’da açlık çekmezdi. Tabii ki bu durumda da Kapital’i yazamamış olurdu” (s. 43). Bu konu Arno Münster ile yaptığı söyleşide de gündeme gelir ve Bloch konuyu şöyle açıklar: “Marx’ı, Engels’i, V. İ. Lenin’i ve J. J. Rousseau’yu ve özellikle de Fransa’da F. N. Babeuf’ü motive eden neydi? Onları aşağılamışların ve harekete uğramışların yanında durmaya iten neydi? Onlar ne acı çekenlerden ne de yük taşıyanlardandı, ne aşağılanmış ne de küçük düşürülmüşlerdi. Peki, neden bu harekete katıldılar? Ne kişisel, ne psikolojik, ne ekonomik nedenler olduğuna göre bir gerekçe olması lazım ve bu gerekçe ahlaki niteliktedir veya Hıristiyanlıktaki İsa gibi yapma, İsa’nın kelimelerindeki anlamın devamını getirme teşebbüsüdür: “Neden bana efendi diyorsunuz? Bana kardeş ve dost

diye hitap edin.” Bu talimatı harfiyen uyguladılar. Bu, ancak ahlakla mümkündür ve Hıristiyanlık biçimindeki bir ahlakıdır” (s. 55-6).

İkinci söyleşi Arno Münster'in Mart 1975 yılında yaptığı “Evrensel Serüvenin İlk Sırasındayız” adını taşımaktadır ve bu tarihsel olarak Bloch'la yapılan son söyleşidir. Bu söyleşide ele alınan en önemli konu Bloch'un düşüncesinde geçen ‘eşzamansızlık’ kavramıdır. Bloch'a göre ‘eşzamansızlık’: “Dünyanın tüm bölgelerinde köylülerin ve küçük burjuvanın sahip olduğu ve bir çeşit ölü, uyuşmuş ya da en azından dünyanın geri kalanından kopuk bir altyapıya dayandığı için zamanımızla uyumlu olmayan bilinçtir. Bu, geçmişin sabanıyla toprağını kaldıran, tarlasını işleyen bugünün köylüsüdür; balıkları hala babalarının ve atalarının eski yöntemiyle tutan ve bir kasabada yaşayan Kuzey veya Baltık denizinin balıkçısıdır. Eskiden, belki ancak radyo vardı, doğal olarak telefon ve çağımızı oluşturan diğer teknik aletlerden hiçbiri yoktu. Günümüzde böyle yaşayanlar bilincindeki değişimleri ifade etmesini sağlamayan bir dille konuşmaya devam eder. Dolayısıyla bu kişi yüz, iki yüz, üç yüz yıl boyunca rahat yaşar ve çeşitli ilişkiler bakımından bir 18. yüzyıl insanı olmaya devam eder ve siyasal açıdan eşzamansız bir bilince sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu eşzamansız üstyapı burada modası geçmiş ve tabiri caizse miadı dolmuş altyapıya tekabül eder. Dolayısıyla bugün bu insanlara siyasal propaganda yapmak isteniyorsa eşzamansız bir bilincin dili ve perspektifiyle konuşmak lazım. Basın yayınının modern Almancasını konuşan, bilinmeyen terimler kullanan, garip cümle yapıları kuran vs. sol partiler bunu bilmez” (s. 49). Yani ‘eşzamansızlık’ Bloch'a göre bazı toplumsal kesimler davranış ve düşünme biçimleriyle, umut, istek ve korkularıyla, çalışma ve sosyal alanda örgütlenme biçimleriyle günümüzdeki sosyal- siyasal yapının çağdaşı değildir. Ekonomik krizle fakirleştikleri oranda savaş öncesi refah döneminin hasretiyle tutuşan orta sınıfların yanında, hala ataları gibi çalışan ve düşünen köylülük de bu eşzamansız bilinçle yüküldür. Dolayısıyla kapitalizm, modernlik, kent karşısındaki yaklaşımları da çağdaş-olmayan bir çelişkinin

ürünüdür. Bloch, Fransa'nın sosyo-ekonomik gelişimine 'eşzamansızlık' kategorisinin Almanya veya İngiltere'den çok daha az uygulanabileceğinden söz eder.

Bunun nedenini Bloch şöyle açıklar: "Altyapı, üstyapı ilişkisi. Vülger Marksizm'in yaptığı gibi sadece altyapının üstyapı üzerindeki yıkıcı etkisine değil, aynı zamanda üstyapının da altyapı üzerindeki etkisine dayanır. Dolayısıyla, altyapı ekonomidir, üstyapı ideolojidir. Fransa'da üstyapıda, yani ideolojide devrim kavramı 1789'dan çok önceleri mevcuttu ve Avrupa'nın tüm geri kalanı için aydınlığın taşıyıcıları Ansiklopedistler olmuştu. Altyapı her çağın üstyapısını koşullandırır fakat üstyapı da altyapıyı harekete geçirir. Ona hareket ve hayat kazandırır" (s. 53-4). Yani Bloch, tarihsel örneklerle altyapı-üstyapı ilişkisine farklı bir şekilde yaklaşılabilirliğini belirtmiştir. Gerçi buna J. Stalin'de değinmişti fakat uygulamada bunu dikkate almamıştır.

Hakkı Hünler'in 2001 yılında çevirdiği "Bir Şeyler Eksik: Ütopik Özlemin Çelişkileri Üzerine" (s. 65-85) adlı üçüncü söyleşi 6 Mayıs 1964 yılında Bloch ve Adorno'nun bir radyo tartışmasıdır ve Ütopya konusunda farklı yollardan giden iki filozofun değerlendirmeleri burada yer almaktadır. Adorno'ya göre: "Ütopik düşler diye adlandırılan pek çok şey -örneğin televizyon, başka gezegenlere yolculuk yapma imkânı, sestem daha hızlı hareket etme- gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bu düşler gerçekleştirildikleri ölçüde, hepsi de sanki en önemli mesele unutulmuş gibi iş görüyor. Kimse onlarla mutlu olmuyor. Düşler gerçekleştirildikçe, bayağılığa, pozitivizm ruhuna özgü ve bunun ötesinde can sıkıcı bir kimliğe bürünüyor. Burada kastedilen şu: kendimizi hemen her zaman hayal kırıklığı içerisinde buluyoruz; isteklerin gerçekleştirilmesi, isteklerin tözünden bir şeyleri alıp götürüyor. Ütopya sözcüğü günümüzde teknolojik ütopyaların gerçekleşmesiyle ürkütücü bir anlama bürünmeye başlamış, teknolojiyi ve teknolojiyle bağıntılı olan bayağılığı ütopik bilincin tuhaf büzüşmesinin sorumlusu saymak meselenin daha da başka bir şeyle ilişkisi olduğunu ortaya çıkarıyor: Bu mesele, özgül teknolojik başarıların ve yeniliklerin bütünlüğe, özel

olarak da toplumsal bütünlüğe karşıtlığıyla ilişkilidir. Her ne ki ütopyadır veya ütopya olarak hayal edilebilir, işte o bütünlüğün dönüştürülmesidir (s. 66-7, 69). Ayrıca Adorno'ya göre Ütopya kavramında esas olan şeyin, onun, kendisini değiştiren ve her şeyi kendi kendisinden kuran belli, seçilmiş tek bir kategoriden ibaret olmamasıdır. Her ütopyada derin biçimde çelişik bir şeyler var. Bir yandan ölümü yenme meselesi olmaksızın ütopya hiçbir şekilde tasarlanamaz; fakat öte yandan ütopya ölüm fikrine içkindir, yani ölümün ağırlığına ve ona bağlı olan her şeye. Bu fikre içkin olmasaydı, aynı zamanda ölüm eşliğini de düşünmeyi sağlamasaydı, o vakit herhangi bir ütopya söz konusu olmazdı. Adorno'ya göre, bu durumun ütopyanın epistemolojisi için çok ağır sonuçları vardır. Yani pozitif tarzda bir ütopya resmi çizilmesi mümkün değildir. G. W. Hegel'in ve Marx'ın büyük felsefi eserlerinde temellendirildiği gibi gerçekte ütopyadan ancak negatif bir tarzda söz edilebileceğinin en derin metafizik sebebi budur (s. 74, 77). Konunun bir diğer sorunsal tarafı da işin içine Tanrı'nın sokulmasıdır. Çünkü Adorno eserlerinde Tanrı konusuna pek girmemektedir. Fakat burada konunun içeriğinden dolayı zorunlu olarak Tanrı da işin içine katılmaktadır. Hatta Adorno bununla ilgili olarak şöyle demektedir: "Tanrı'nın varlığının ontolojik kanıtlanışında hiçbir şekilde hakikat belirtisi var olmasaydı, yani kavramın gerçekliğinin ögesi aynı zamanda zaten bizzat kavramın kendi gücüne dâhil olmasaydı, yalnızca ütopya değil herhangi bir düşünme de var olmayacaktı" (s. 84).

Bloch'a göre ise 19. yüzyılda (ütopyanın içeriğinin) o çağın toplumuyla bağıntısı, en açık biçimde Saint-Simon'un ve titiz bir tahlilci olan C. Fourier'nin eserlerinde görülebilir. Fourier 1808'de yazdığı Dört Hareket Teorisi adlı eserinde negatif bir ütopya vardır. İçerik değişir fakat içeriği hiçbir şekilde göz önünde bulundurmaksızın tamamen psikolojik olarak özlem şeklinde ifade edilen bir yönelim asla değişmez. Teleolojik olmayan bir dünyada ütopya kesinlikle imkânsızdır. Mekanik materyalizm en ufak bir ütopya

geliştirememiştir. Çünkü ona göre her şey bu dünya içerisinde vardır ve şimdiki zamana aittir. Fakat mekanik materyalizmde, ne ölçüde olursa olsun bir böyle “olmalı duyarlılığı”nın bulunması, girmesinin zor olduğu bu alanda bile ütopyanın bulunduğunu kanıtlar. Ütopyanın esas işlevi, var olanın eleştirilmesidir (s. 71-2, 79). Burada dikkat çekilmesi gereken konulardan biri de Bloch’un ütopyasıyla karşı kutupta yer alanların ütopyalarının aynı olmamasıdır. Fakat konuşmada bu konuya değinilmemiştir. Barış yanlısı olan kapitalist bir sistemde örneğin ABD’deki aynı ilkeleri gerçekleştirmeye yönelik bir ütopya ile Bloch’un ütopya anlayışının uyuşmasından söz etmek mümkün değildir.

Sonuç olarak elimizde konu itibariyle birbiriyle ilişkisi olmayan ve tek ortak noktaları söyleşi yapılan kişinin Bloch olduğu bir eser bulunmaktadır. Buradaki söyleşiler Bloch’un bilinen görüşlerine yani eserlerindeki fikirlerine fazladan bir şey katmakta mıdır? Buna olumlu cevap veremeyiz. Fakat eser, Bloch’un düşüncelerinin kapalı kalan yönlerinin kendisi tarafından açık ve kısa ifadelerle belirtilmesi ve iki yeni söyleşisinin dilimize kazandırılması açısından önemlidir. Dileğimiz diğer söyleşilerinin de dilimize çevrilmesidir.